

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ
II

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN YILDA BİR NEŞREDİLİR

İZMİR — 1985

D İ N İ D A V R A N I Ş (*)

Yazan : Prof. Paul E. JOHNSON

Çeviren : Dr. Habil ŞENTÜRK

Bu konuda biz dînî hayatın en pratik problemini ele alıyoruz. Din, yüce idealleri, uzun tarihi ve müessir kurumları sebebiyle saygı görmelidir. Fakat o, işe yarar mı? Din davranışa nasıl tesir eder? Dînî eğitim çocuğu güvenilir (doğru-dürüst bir kimse) yapar mı? Okuldaki kilise eğitimi (ibâdet uygulamaları), imtihanlarda kopye yapmayı azaltır mı? Kiliseye üye olmak sosyal adaleti ve ekonomik eşitliği artırır mı? Bir Hıristiyan, Hindu veya Müslümanı davranışları vasıtasıyla tanıtabilir misiniz, anlatabilir misiniz? Dindar kişiler hakkında sorulan en önemli soru; «Bu konuda siz ne yapacaksınız?» sorusudur. En önemli din testi, davranış testidir. Muhammed dedi ki; «Adaletin bir saati, yetmiş yıl ibadetten daha değerlidir.» «Buddha, Benimle beraber olmak isteyen, hasta kardeşiyle beraber olsun,» dedi. İsâ da, «Sizler, benim kardeşlerimden en zayıf bir kimseye yaptığınızı bana yapmış sayılırsınız,» dedi. İlmî açıdan tecrübî test ne işe, dînin hakîkatini tesbîtte davranış testi de odur.

Davranış, iradeli bir harekettir. Bu ahlâk sahasında, şurlu bir tercîhe gücü yeten kimsenin sorumluluğunu taşıdığı bir hareket veya davranıştır. O din ve ahlâkın birleştiği noktadır; kişi dînî motivler sebebiyle iyilik yapar ve gene dînî motivler neticesinde faydalı işler görür. Biz davranışın dînî olduğunu nasıl bileceğiz? İki cevap verilir: a) «Onların so-

(*) «Religious Conduct» başlıklı bu yazı Paul E. Johnson'ın Psychology of Religion adlı kitabının (New York and Nashville: Abingdon-Cokesbury Press, 1945), s. 203-208'den alınarak terceme edilmiştir. Burada kendilerinden istifade ettiğim muhterem arkadaşım Dr. Adil Özdemir'e teşekkür ederim.

DİNİ DAVRANIŞ

nuçlarına göre siz onları bileceksiniz.»¹ Bu, sonuçlara bakmak veya neticeleri etkileyen sebepleri görmek şeklindeki bir davranış testidir.

Elbette bunlar önemsiz değildir, fakat dînî davranışlar karmaşık bir gözlem konusudur. Din adına yapılmayan iş ne için yapılır? Dînî davranışın çeşitleri, sonsuz denecek kadar çoktur, çelişkileri ise epeyce şaşırtıcıdır. Sair durumlarda suç olan davranışlar -meselâ; adam öldürme, fuhuş- dînî otoriteler tarafından hoş görülebilir. Veya aynı davranış -meselâ; sadaka vermek- dînî veya dünyevî motivlerden herhangi biri sebebiyle yapılmış olabilir. Böylece biz motivler konusuna dönüyoruz. b) Dînî davranış olduğunu, siz onların motivleri ile bileceksiniz. Davranışlar, motivleri anlaşılincaya kadar mânâlı değildir. Bir hizmet, kölelik mecbûriyeti altında veya ekonomik kazanç sağlamak maksadıyla veya politik güç elde etmek için kurnazca ve zekîce sunulmuş olabilir. Bunların aksine dînî hizmetin farkı, Allah'ı hoşnut etmek ve ideal zorunlulukları yerine getirmek için severek başkalarının uğruna yapılmış olmasıdır. Temel ayırıcı özelliği meydana getiren ve işin kalitesini belirleyen motiftir. Motivlerin yönlendirmesine göre davranışların sonuçları farklı olur.

Dînî motivasyon, dînî davranışa iten şeydir. Din, Değerlerin Koyucusu'na bir cevaptır diye tarif edilmiştir. Değeri kontrol edebilen bir gücü tanıyan her tutum, genel anlamda, dînî bir motiftir. Yine din, Değerlerin Yaraticısı ile ferdî bir bağ kurmak, gibi farklı bir anlamda da tarif edilmiştir. Buna göre, Değerlerin güvenilir Yaraticısı ile ilgi kurmak, gayesini güden her hareket, dînî davranıştır. Her ne kadar niyete göre veya sonucun faydacı ölçülerine göre hüküm verilse de âşikârdır ki, dînî davranış, ahlâkî olan veya ahlâkî olmayan bir hareket olabilir. Yine âşikârdır ki, dînî davranışın tabiatı büyük ölçüde kişinin (Kıymetlerin Yaraticısı ve Koruyucusu) Allah inancına ve olmasını düşündüğü gâyelerine veya insanlardan ne beklediğine bağlıdır.

İbtidâî dindarlık seviyelerinde ceza korkusu ve mükâfat ümidi şuurlu motivlerdir. Meselâ; kıtlık, sel, kısırlık, hastalık, talihsizlik veya teşebbüsteki başarısızlık gibi tabîî musîbetler, kızgın ruhlar tarafından intikam veya tedip gayesiyle cezalandırmak istenilmiş olarak görülür. Eğer tanrı kaprisli ise, dindar kişi onu yatıştırmalı; eğer o hoşgörülü (moral) ise, daha sonra kişi günahlarına tevbe etmeli ve yolunu (davranışlarını) düzeltmelidir. Bu hayatın olayları ötesinde, cehennem azabı ve cennet mükafatı ile beraber ölümün sırları önem kazanır.

(1) Matt. 7:20

Geniş amaçlı olan diğer motivler ise, sosyal kabul, ideal mecbûriyetler ve sevgi bağıdır. Sosyal tesirler insânî ilişkilerde örnek ve taklît yoluyla kendini gösterir. Çoğunluğa uymak ve başkalarının yaptığı gibi yapma meyli, hayli kuvvetli bir istektir. Ayrı kalmak ve yalnız olmak nadirdir; insan toplumla dayanışmaya ve beraber olmaya özlem duyar. Diğer milletlerde yurt sevgisi bağı, kişilerin yaşaması ve ölmesi için bir sebep teşkil ederken Sovyetler Birliği sosyal tasvîb gücünün ekonomik motivden daha büyük olduğunu göstermiştir. İlkel veya modern olsun din-dar toplumun tasvîbini kazanmak her zaman hesaba katılmıştır.

İsâ, Sokrates, Spinoza ve Luther gibi cesaretle topluma ters düşenler, zorunlu bir ideal için ölümü ve toplum dışına itilmeyi göze alacaklardır. Bunlar isbat eder ki, ideal motivler ceza korkusu, mükafat ümidi veya sosyal tasvîbden daha etkili olabilirler. Bütün bir vazîfe anlayışı olan vicdan, benliğin ayrılabilir bir parçası değildir, aksine ahlâkî yargı² amelîyesinde bütün bir şuurdur. Vicdan Allah'tan bir ilham ve yine toplumun (insanda duyulan) sesi olarak kabul edilmiştir. Nihayet hür vicdan, toplumun inançlarına ve kurulu düzene karşı sık sık isyan eden gizli bir otoritedir. Sosyal, ahlâkî ve dînî gelişme böylece meydana gelir. Vicdan, sahibinden daha akıllı değildir. Yine vicdan, eğitim yolu ile gelişmeye elverişli bir kabiliyettir. Gelişen bir vicdan, din eğitimi, arkadaş öğütleri, geçmişin hataları, tarih dersleri, olayların değerlendirilmesi ve ilâhî irâdenin ilhamları gibi sosyal âdet ve ahlâkî geleneğin bütün imkânlarından faydalanır.

Dîne göre, daha vicdanlı olmak mümkün müdür? O vicdanın durumuna bağlıdır. Câhil, bâtil itikathı endişeli bir vicdan sahibi, vesvese kurbanı bir nevrotiğin yapmadığını yapabilir. Yanıltıcı, müsamahasız, zalim bir vicdan, büyüçülük, Yahudi aleyhtarlığı ve engizisyon tarihinin gösterdiği gibi büyük bir zarar verebilir. Vicdan, yüksek voltajlı bir enerji ile çalışır, rastgele kullanılmaz. İnsanın itici gücü olan motivler, iyi veya kötü davranış haline gelebilecek potansiyel güçlerdir, fakat tehlikelidir diye elektrik veya vicdanı kullanmamazlık edemeyiz.

(2) Bk. Johnson, Who Are You?, s. 39-63; ve I.G. Whitchurch, An Englishtened Conscience (New York: Harper and Bros., 1941), s. 141-43. Whitchurch der ki; «Vicdan, sağlam bir kişiliğin bütünleyici bir parçasını oluşturur... O bir bütün olarak kişinin gelişen şahsiyet bütünlüğünde ve davranışlarının sınırlanmasında rol oynar.»

Hıristiyanlık bir vazife dînidir. (*) Kabul edilebilir nitelikteki dinlerin hepsinin asıl tabiatı budur. Vazîfe yüklemeyen bir din veya hayat tarzı, gayet tehlikelidir. O takdirde hayat pek çok duygusal aşırılıklara ve isyankâr ihtiraslara düşer. Immanuel Kant dîni, «Bütün vazîfelerin ilâhî emirler olarak tanınması, kabul edilmesi», şeklinde izah etmişti.³ Her mûteber hayat tarzı, bir takım mecbûriyetler yükler. İlimde gerekli olan şey, gerçeğe ulaşma isteğidir. Dinde gerekli olan şey, insânî değerler uğruna, ilâhî emirlerle işbirliği yapmaktır. Vazîfe, hayatta esas gaye ve maksadın temelidir. Zevk ise, geçmişin hatıralarında ve geleceğe ait emellerle ilgilenildiğinde iç rahatlığı vermeyen ve tabîî olarak sağlıklı, geçici ve fani yaşantı yânî bir çeşit âvâreliktir. Büyük bir davaya sadakat, bölünmüş kişiliğin birleştirici bütün değerlerini ihtiva eden, pek çok kişileri topluma bağlayan ve hayata ahenkli bir yön veren unsurdur.⁴

Samîmiyetle devam ettirilen bağlılık, sevgiye dönüşür. Kant'ın şiddetle savunduğu vazîfe anlayışı, isteğin zıddı idi. Bazı durumlar vardır ki, istekte vazîfe ters düşer, fakat bu her zaman değil; vicdanlı kişi vazîfesini yapmak ister ve vazîfeler isteklerle sık sık beraber bulunur. Beslenme ihtiyacını karşılamak için yiyecek yemek, hem bir vazîfe, hem de bir zevktir. Sevgi, vazîfe ile karışık zevkin mükemmel bir örneğidir. Bir annenin çocuğuna olan sevgisi, her endişesini bir zevk haline getirir. Bir kocanın karısına olan sevgisi, bütünüyle vazîfesine kavuşma isteğinin tutkusudur. Allah sevgisi, ilâhî irâde için kendi isteğinden ve başkalarının iyiliği için bencil düşüncelerinden vazgeçerek bağlılığın zirvesine yükselir. Sevgi, sevilmeyeni sevebilir ve ebedî bir bağlılık haline getiren bir itici güce sahiptir. Vazîfe duygusu eskiyebilirse de, sevginin bitmeyen duygusal kaynakları her defasında zevk ve arzuyu yeniler. Sevgi motivinden kaynaklanan dînî davranış, inanan kimsede başka bir yolla mümkün olmayan bağlılığı gerçekleştirir.

Her şuurdu motiv, hareketin faaliyet merkezini teşkil eder. Korkular ve ümitler, ceza ve mükafat gerektiren davranışlar için birer işarettir. sosyal tasvîb, kabul edilmesi üzerinde, mutabakata varılmış faaliyetin

(*) Burada yazarın bir Hıristiyan olduğu unutulmamalıdır. (Çev.)

(3) Religion Within The Limits of Reason Alone, Çev. T.M. Greene ve H.H. Hudson (Chicago: Open. Court Publishing Co., 1934), s.142 (German ed., 1973)

(4) Bk. Josiah Royce, The Philosophy of Loyalty, (New York: The Macmillan Co., 1908), ve P.E. Johnson, «Is Loyalty Enough?» The Personalist, XXV, (1944), 144-53.

DİNİ DAVRANIŞ

müşterek bir programıdır. Vazîfeler bir takım mecbûriyetlerdir, sevgi ise uygun bir sebebe hizmet eden bağlılıktır. Bunlar ve diğer motivler; ilgiler, istekler ve emellerin kompleks ağ örgüsüne karışmıştır. Motivün saf oluşu, daima karışık motivlerden daha üstün tutulmuştur. Aslında bütün motivler karışıktır; yalnız saflık, basitlik değil, fakat bir çok koordine motivün devam eden bir gayeye yönelik âhengi veya uyumudur. Motivler iç yaşayışlardır. Onlar, bu derûnî ortamdan çıkar ve sosyal etkileşime yol açarlar.

Hedefler, insan motivasyonunda çok önemli faktörlerdir. Eğer kişi, gayrete değer bir şey görmezse o, çalışmaktan vazgeçer. Motivler, isteklerden yola çıkarak işe koyulurlar. Onlar, salıverilen enerjinin doğrudan hareket haline gelmesi gibi, hedefe yönelik gerilimlerdir. Fakat arzular, tabîi içgüdülerin değişmez sonucu veya evrensel sebep-sonuç ilişkisinin mekanik zincirleri değildir. En azından, perde arkasından etki eden esrarengiz güçler hakkında tecrübî bilgimiz yoktur. Herhangi bir tecrübî bilgimiz, hedeflere ulaşmanın sonucudur. Biz ilgi objelerini görürüz ve onları isteriz. Özel değerler için ihtiyaç hissederiz ve onların ardından gideriz. Alternatiflerle karşılaşırız ve şunun yerine bu hedefi seçeriz. Tercih sahasında, elbette bir takım engellemeler vardır. Hiç kimse her istediğine sahip olamaz. Bu kısıtlamalara rağmen biz, daima şuurlu bir seçim yapıyoruz. Psikoloji, tercihler ve seçimleri dikkate almaksızın insan davranışının manasını açıklayamaz veya motivleri tesbît edemez. Determinizm, sebep ve sonuçların tesbitidir ve kader ise yaşanacak olan hayattır. Davranış motivler tarafından yönlendirilir, motivler de kendisine ulaşmağa karar verdiğimiz hedefler tarafından kontrol edilirler. Nihâî sebep, A r i s t o'nun da dediği gibi niyettir, istektir. Aynı zamanda o, dünyada büyük ölçüde cemiyetler ve fertler için psikolojik bir gerçektir. Biz neye doğru hareket ediyorsak oyuz. Dînî davranış, dînî istek doğrultusunda ki harekettir.